

УДК 159.922.1

М. М. Малкович

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті розкрито значення механізму ідентифікації для формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Визначено специфіку формування гендерних уявлень у дошкільному віці. Пропонуються визначення понять: «гендерна ідентичність», «гендерні уявлення», «гендерна соціалізація».

Ключові слова: гендерні уявлення, гендерна соціалізація, гендерна ідентифікація, маскуліність, фемініність, андрогінність, статева недиференційованість.

В статье раскрыто значение механизма идентификации для формирования гендерных представлений детей дошкольного возраста. Определена специфика формирования гендерных представлений в дошкольном возрасте. Предлагаются определения понятий: «гендерная идентичность», «гендерные представления», «гендерная социализация».

Ключевые слова: гендерные представления, гендерная социализация, гендерная идентификация, маскулинность, фемининность, андрогинность, половая недифференцированность.

In the article mentioned authentication mechanism for the formation of gender perceptions of preschool children. The specificity of the formation of gender representations in the preschool years. Proposed definitions of «gender identity», «gender representation», «gender socialization.»

Keywords: gender, representation, gender socialization, gender identity, masculinity, femininity, androgynist, not sexual differentiation.

Зростання кількості неповних сімей, відсутність статево-типових моделей для ідентифікації, тенденція до уніфікації статі: (простежується зростання кількості фемінінних хлопчиків та маскуліних дівчаток), фемінізація дошкільної освіти (значно більше часу хлопчик проводить з представницями жіночої статі), відсутність гендерної освіченості батьків (родителів) негативно позначаються на становленні гендерної ідентичності хлопчика дошкільного віку). Незважаючи на велику популярність, якої набули питання гендеру в сучасному світі, доволі рідко трапляються у психологічних джерелах дослідження механізмів формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Тому актуальним є дослідження формування гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку.

Потрібно зазначити, що деякі вчені принципово розмежовують поняття статева та гендерна ідентичність, зокрема Е. Гідденс – представник теорії соціального конструктивізму. Проте існують теоретичні ідеї, які підкреслюють взаємодоповнюваність, взаємозалежність чи тотожність цих понять. С. Іванченко (багатовимірна модель гендеру) вважає, що гендерна ідентичність – як психологічний рівень функціонування гендеру – прирівнюється до статево-рольової ідентичності. О. Кікінежди (особистісно-егалітарний підхід) вважає, що гендерна ідентичність є важливим особистісним утворенням у структурі статевої самосвідомості, яка знаходить свій прояв у різних взаємодіях та ставленнях. На думку Н. Харламенкової (інтегративний підхід), розмежування понять статевої та гендерної ідентичності є досить умовним, оскільки соціальні стереотипи, що асоціюються з гендером, засвоюються при розумінні суб'єктом своєї статевої приналежності та її прийнятті–неприйнятті.

Перш ніж перейти до категорії гендерні уявлення, необхідно окреслити поняття «уявлення» в цілому. Уявлення – це процес утворення образу предмета чи явища, які в цей момент не сприймаються, але були сприйняті раніше [3].

Гендерні уявлення є невід'ємним компонентом гендерної ідентичності особистості, вони активно формуються саме в дошкільному віці. Гендерні уявлення – це первинні знання, які є основою гендерної ідентичності. Вони відображають узагальнений образ маскуліності, фемініності, андрогінності, статевої недиференційованості, які засвоюються в процесі гендерної соціалізації. Завдяки сформованим гендерним уявленням особистість набуває індивідуального гендерного досвіду, що відображається в поведінкових, емоційних, мотиваційних проявах особистості. Гендерні уявлення засвоюються на когнітивному рівні у вигляді схем, латентних утворень, які є орієнтирами для дошкільника у двоїстому світі чоловічих та жіночих речей. Гендерні уявлення дитини формуються не самі по собі, а під впливом гендерних стереотипів, настанов, знань, суджень, цінностей, які має кожне конкретне суспільство, нація, народ і несвідомо чи свідомо прищеплює їх своїм нащадкам.

Найбільш оптимальне визначення гендерної соціалізації, на наш погляд, було сформульовано Т. Парсонсом, згідно з яким, гендерна соціалізація – сукупність процесів, за допомогою яких люди

стають членами певної спільноти і встановлюють певний соціальний статус. Існують також інші визначення гендерної соціалізації. Так, зарубіжні дослідники трактують гендерну соціалізацію як процес та результат засвоєння, активного відтворення індивідом соціального досвіду. Він може відбуватися як стихійно, так і цілеспрямовано (виховання) [10, с. 645].

Гендерна соціалізація не здійснюється одномоментно, а відбувається у певній послідовності. Усвідомлення дитиною своєї статевої приналежності відбувається поступово, і не з самого народження. «Найвідповідальнішим у цьому сенсі є період дитинства, коли процес соціалізації є найбільш інтенсивним та змістовно-наповненим: індивід опановує засадничі культурні цінності, соціальні норми та моделі поведінки. З-поміж іншого, на процес соціалізації суттєво впливають наявні в культурі статево-рольові стереотипи, які, по суті, визначають його загальну спрямованість» [1, с. 74].

Період з одного до шести років вважається дуже важливим у формуванні гендерних уявлень, оскільки через інфантильне забування весь накопичений за цей час досвід залишається, але не усвідомлюється, стає автоматизованим, неочевидним, проте суттєво впливає на все подальше життя людини [7]. Тобто статева ідентичність формується не одномоментно, а має певну ієрархію становлення у змістовому та часовому вимірах.

Виділяють такі 3 етапи становлення гендеру: 1) маркування гендеру. До 2–3 років дитина вже знає, хто вона – хлопчик чи дівчинка, і відповідно позначає себе; 2) гендерна стійкість. У дітей 3–4 р. формується стале уявлення про те, що дівчинка стане згодом жінкою, а хлопчик – чоловіком. Але на цій стадії діти ще не розуміють, що стать є незворотнім феноменом, вони вважають, що завдяки зовнішнім змінам можна змінити свою статево-належність; 3) гендерна незворотність. Дитина (4–7 р.) знає, що незважаючи на її прагнення, змінити свою стать їй не вдасться, і що стать не залежить від того, який одяг, зачіску дитина носить, якими іграшками грається. Формування константної статевої ідентифікації у дитини продовжується в період від 2 до 7 років.

Формування уявлень здійснюється у процесі соціалізації за допомогою таких механізмів: ідентифікації (З. Фрейд, Т. Парсонс, К. Хорні, Б. Вайтінги, Л. Кольберг, І. Кон, Л. Попова, Н. Обозова, І. Кльоцина, І. Гофман, Д. Кахилл та ін.), імітації, наслідування (А. Бандура, П. Массен та ін.), спрямування, моделювання, заохочення, самовизначення, самоприйняття, саморефлексії (Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.), когнітивного дисонансу (В. Каган та ін.).

Психоаналітична теорія визначає ідентифікацію як головний механізм розвитку як нормальної, так і невротичної людини. При цьому «ідентифікація з особою протилежної статі вважається ненормальною, патогенною, вона призводить до фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок, що, своєю чергою, стає причиною збільшення кількості людей з викривленою поведінкою» [13]. Це й пояснює появу в сучасному суспільстві хлопців, які схожі на дівчат, і навпаки. З погляду психоаналізу, процес формування гендерної ідентичності розпочинається з відкриття дитиною генітальних відмінностей між хлопчиками і дівчатками й завершується, коли дитина ідентифікує себе з одним із батьків, представником своєї статі. Відбувається ідентифікація так: «маленький хлопчик ідентифікується з батьком, вбачаючи в ньому свій ідеал. У ставленні до любимої матері він хотів би виконувати ту ж роль, що й батько, проте наявність батька перешкоджає втіленню цього бажання. У результаті ідентифікація набуває амбівалентних почуттів, формується «Едіпів комплекс» [14].

Представники когнітивного підходу Л. Колберг, Д. Раблі, Д. Стегор, Д. Мартін, Х. Хелверсон тлумачать статево-рольову ідентичність як результат поетапного пізнання, поглиблення і розширення інформації про правила соціальної поведінки, про себе як статево-рольову істоту [4, с. 273]. Д. Мартін і Х. Хелверсон вважають, що оскільки між чоловіками і жінками простежується стільки відмінностей, діти починають розуміти, що «освіченість у питаннях гендерних категорій дуже корисна для передбачення поведінки навколишніх» [2, с. 208].

Багатогранні дослідження сучасних вітчизняних вчених (І. Кона, Л. Попової, Н. Обозова та ін.) вказують на значну роль механізму ідентифікації у формуванні статево-рольових уявлень. У концепції І. Кона простежується надзвичайно важлива думка: «ідентифікація може здійснюватися у двох напрямках: конструктивний процес ідентифікації, який забезпечується тісним емоційним зв'язком з дитиною, повагою до неї, та, у протилежному випадку, деструктивний, коли формуються у дитини амбівалентні почуття» [9]. На значення механізму ідентифікації у формуванні наголошує Л. Попова, за допомогою якого у хлопчиків і дівчаток формуються еталони чоловіка й дружини, зразками яких є батько та мати. Важливість цієї концепції полягає в тому, що тут підкреслена роль батьків (родителів) у формуванні гендерних уявлень особистості. Зокрема, емоційно-психологічний зв'язок між дитиною та батьками (родителями), що є основою для здійснення ідентифікації з певною рольовою моделлю.

Цікавою й відмінною від традиційних теорій є позиція І. Кльоциної, І. Гофмана, Д. Кахилла. Вони вважають, що гендерна ідентифікація формується в процесі соціалізації і є результатом соціального конструювання. Головна сфера конструювання гендеру – формування особистості дитини. «Приписуючи собі стать, дитина ідентифікує себе як соціально компетентного суб'єкта. Дитина називає себе від-

повідно, хлопчиком чи дівчинкою, перш за все для того, щоб бути дорослим в очах інших людей» [12].

Здійснивши аналіз основних теорій зазначимо, що формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку здійснюється так:

1) на початковому етапі формування гендерних уявлень дошкільник наслідує модель рольової поведінки батьків (родителів);

2) у дошкільника формується ставлення до власної гендерної ролі, яке ґрунтується на емоційному зв'язку з батьками (родителями). Якщо між дитиною і батьком (однієї з дитиною статі) емоційний зв'язок позитивний та сильний, то дитина приймає власну статеву належність, а якщо емоційний зв'язок – відсутній, то відбувається неприйняття статевої належності;

3) на заключному етапі формування гендерних уявлень у дошкільника виникають гендерні знання. Дитина не тільки наслідує модель поведінки батька, переживає (має певне ставлення до статі, приймає, або ж не приймає її), а й володіє інформацією про особливості, якими визначається певна стать, статево незворотність.

Отже, формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку відбувається за такою схемою: дошкільник діє (конативний рівень) – переживає (емотивний рівень) – знає (когнітивний рівень).

Важливу роль у формуванні гендерних уявлень дітей дошкільного віку, в процесі соціалізації, відіграє статева диференціація. На думку С. Мартіна і М. Халверсона, статева диференціація починається набагато швидше, ніж у дітей складається стійке усвідомлення своєї статевої ідентичності [11]. Варто зазначити, що від народження дитини стиль спілкування з дітьми різної статі, вибір іграшок, дитячої літератури буде іншим. Хлопчиків заохочують до рухливих ігор, конструювання, спорту. Як зазначає І. Кон, на хлопчиків жорсткіше діє диференційоване виховання, оскільки до них висуваються більші вимоги [8].

Оскільки провідною діяльністю дошкільного віку є гра, то необхідно підкреслити, що велику роль у процесі гендерно-рольової соціалізації відіграють ігри, в які грають діти, телебачення та дитяча література. Діти дошкільного віку в іграх виконують роль тих людей, з якими вони себе ототожнюють: лікаря, вчителя, будівельника (дівчатка – мами, виховательки, хлопчики – тати, дядьки, дідуся). Проаналізувавши сюжет дитячої гри, чи просто поспостерігавши за дітьми, можна припустити, з ким дитина ідентифікує себе, на кого вона намагається стати подібною. Також можна дійти висновку про модель стосунків у сім'ї, про виконання батьками (родителями) соціальних ролей. Діти – це дзеркало світу дорослих, вони відображають почуття, ставлення, особливості їх спілкування.

Варто підкреслити, що ідентифікація у хлопчиків відбувається складніше, ніж у дівчаток, через низку причин. На ранніх етапах формування гендеру має місце ситуація сильнішої ідентифікації з матір'ю, ніж з батьком, на що впливає тісніший емоційний контакт матері і сина. Проте згодом синові необхідно відділитися від матері та ідентифікувати себе з батьком. «Між 5 і 8 р. психологічна сила штовхає хлопчика до переходу, пріоритети ідентифікації зміщуються від матері до батька» [6].

Ю. Альошина, А. Волович також переконані, що первинна фемінінна ідентичність здійснюється у всіх дітей, незалежно від їх статі та визначає ставлення дитини до світу, яке охоплює залежність, підлеглість, пасивність уособленням фемінінності [1, с. 74]. Саме тому психосексуальний розвиток хлопців є досить складним: маскуліність статевої ідентичності повинна бути сформована в результаті відмови від первинної фемінінності, тобто через її заперечення та відкидання.

Іншим важливим чинником є те, що для хлопчика прагнення відповідати взірцям маскуліності (крім влади, це необхідність бути сильним, хоробрим, компетентним, емоційно стриманим тощо) є не стільки внутрішньою потребою, скільки суспільною нормою, і невідповідність їй спричинює більш критичне ставлення до нього, ніж для дівчинки – невідповідність стандартам фемінінності [5, с. 144]. В. Каган, І. Лунін зазначають, що в дошкільному віці об'єктом ідентифікації для дітей, які відвідують дитячий садок, часто стає вихователь (що є негативним чинником для хлопчиків). Часто в дитячому колективі ми спостерігаємо ситуацію, коли засуджується статево нетипова поведінка хлопчика як з боку дорослих, так і з боку ровесників. Складною передумовою виховання хлопчика є те, що «сучасна педагогіка є високо фемінізованою галуззю, що здатна спричинити дисгармонійний розвиток гендерних ролей дітей» [5, с. 149]. На нашу думку, засвоєння моделей маскуліної поведінки для хлопчиків ускладнена такими чинниками: фемінізацією освіти (дуже рідко можна побачити чоловіка – вчителя, а в нашому випадку в дошкільному закладі чоловік – це сторож чи двірник); зростанням кількості неповних сімей (в сім'ї батько реально відсутній чи працює за кордоном); формальною присутністю батька (мало приділяє уваги синові).

Таким чином, гендерні уявлення – це первинні знання, які є основою гендерної ідентичності. Вони відображають узагальнений образ маскуліності, фемініності, андрогінності, статевої не диференційованості, розглядаються як результат гендерної соціалізації. Становлення гендерних уявлень у дітей дошкільного віку, відбувається поступово, відповідно до певних етапів (маркування гендеру, гендерна стійкість, гендерна незворотність). Визначальним періодом формування гендерних уявлень є

дошкільний вік, коли відбувається процес первинної ідентифікації дошкільника з батьківською (родительською) рольовою моделлю, формуються гендерні уявлення. Формування гендерних уявлень здійснюється за допомогою механізму ідентифікації з батьками (родителями). Механізм ідентифікації має важливе значення у формуванні гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Завдяки йому дитина наслідує рольову модель батька чи матері, в результаті у неї виникає ставлення, а згодом формуються знання про маскулінну та фемінінну поведінку.

Література:

1. Алешина Ю. Е. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю. Е. Алешина, А. С. Волович // Вопросы психологии. – 1991. – № 4. – 2. С. 74–82.
2. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения / Шон Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 320 с.
3. Винославська О. В. Психологія // Загальна характеристика уявлень [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7317>.
4. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Київ, 2004. – 308 с.
5. Горноста́й П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру / Горноста́й П. – К., 2004. – 535 с.
6. Элиум Д., Элиум Д. Воспитание сына / Дон Элиум, Джоан Элиум. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
7. Каган В. Е. Половое воспитание девочки в семье / В. Е. Каган. – М. : Советский спорт. 1991. – 45 с.
8. Кон И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования. – Х. : ХЦГИ, 2001 ; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. I. – С. 605.
9. Кон И. С. Пол и гендер. Заметки о терминах / И. С. Кон // Андрология и генитальная хирургия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sexology.narod.ru/publ/037.html/>.
10. Реан А. А. Психология изучения личности : учебное пособ. / А. А. Реан. – СПб., 1999. – 307 с.
11. Репина Т. А. Анализ теорий полоролевой социализации в современной западной психологии / Т. А. Репина // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 47–52.
12. Темкина А. Женский путь в политику: гендерная перспектива / А. Темкина // Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период / под ред. Здравомысловой Е., Темкиной А. Труды Центра независимых социальных исследований 1996. – № 4. – СПб. – С. 19–32.
13. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / З. Фрейд – М. : Система, 1989. – С. 158–173.
14. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произв. / Зигмунд Фрейд. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.